

וישלה

מדוע עזב עשו את ארץ ישראל?

הקדמה

בסוף פרשתנו מדגישה התורה שכל אשר היה לעשו – נשיו, בניו ורכושו – היה מארץ כנען:

”עשו לקח את נשיו מבנות כנען” (לו, ב).

”אלה בני עשו אשר ילדו לו בארץ כנען” (שם, ה).

”כל קנינו אשר רכש בארץ כנען” (שם, ו).

לעומת זאת למדנו בפרשיות הקודמות שכל אשר היה ליעקב – נשיו, בניו ורכושו – לא היה מארץ כנען, אלא מפדן ארם:

”ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אותו ויצוהו ויאמר לו: לא תקח אשה מבנות כנען.

קום לך פדנה ארם ביתה בתואל אבי אמך, **וקח לך משם אשה** מבנות לבן אחי אמך” (כח, א-ב).

”ויקם יעקב וישא את בניו ואת נשיו על הגמלים. **וינהג את כל מקנהו ואת כל רכשו אשר רכש, מקנה קנינו אשר רכש בפדן ארם**, לבוא אל יצחק אביו ארצה כנען” (לא, יז-יח).

”אלה בני יעקב אשר ילד לו בפדן ארם” (לה, כו).

אחרי כל זאת אומרת התורה: **”ויקח עשו את נשיו, ואת בניו, ואת בנותיו, ואת כל נפשות ביתו, ואת מקנהו, ואת כל בהמתו, ואת כל קנינו אשר רכש בארץ כנען, וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו”** (לו, ו).

נשאלת השאלה: מדוע עזב עשו את ארץ כנען?¹

התורה עונה על כך: **”כי היה רכושם רב משבת יחדו, ולא יכלה ארץ מגוריהם לשאת אתם מפני מקניהם”** (שם, ז). אבל הנימוק אינו מובן: מדוע הרכוש הרב של עשו ויעקב גרם דווקא לעזוב את ארץ כנען? מדוע לא אמר עשו ליעקב שיעזוב את ארץ כנען? והרי מתאים היה שעשו – שכל אשר לו היה מארץ כנען, והיה בארץ כל השנים – ישאר בארץ, ואילו יעקב – שכל אשר לו מחוץ לארץ, והיה בחוץ לארץ אצל לבן עשרים [ושנים]² – הוא שיעזוב את הארץ!

¹ עיין בספר הכוזרי (מאמר שני סימן יד) ”על הארץ ההיא נפלה הקנאה בין יעקב ובין עשו בדבר הבכורה והברכה!”

² עיין בראשית לא, מא ורש”י שם כח, ט; לו, לד.

א. הסברי המפרשים על פי הפשט

לכאורה התשובה פשוטה: עשו ידע שארץ ישראל שייכת ליעקב! שהרי כך בירך יצחק את יעקב בשלחו אותו לפדן ארם בסוף פרשת תולדות: "ויתן לך את ברכת אברהם, לך ולזרעך אתך, לרשתך את ארץ מגריך אשר נתן אלקים לאברהם" (כח, ד). וכן פירש רד"ק: "כי ידע מברכות אביו שבירך את יעקב, כי ארץ כנען תהיה ליעקב". כעין זה כתב גם הרמב"ן.

פירוש דומה כתב החזקוני שעשו הלך מפני יעקב אחיו "שהרי הוא מכר לו את הבכורה, ודינו של יעקב לרשת את יצחק אביו, לכך הלך לו אל ארץ נכריה". כעין זה כתב גם הרשב"ם.

בין לפירוש הרד"ק והרמב"ן ובין לפירוש הרשב"ם והחזקוני עשו עזב את הארץ מפני שידע שארץ ישראל שייכת ליעקב, אבל יש הבדל בין פירוש הרד"ק והרמב"ן לבין פירוש הרשב"ם והחזקוני: לפי הרד"ק והרמב"ן עשו עזב את הארץ מפני שידע שארץ ישראל שייכת ליעקב, **שכן בירך אותו יצחק**. ואילו לפירוש הרשב"ם והחזקוני עשו עזב את הארץ מפני שידע שארץ ישראל שייכת ליעקב, **שכן הוא מכר את בכורתו ליעקב, וארץ ישראל שייכת לבכור**.

ב. הסברי רש"י על פי הדרש

רש"י כתב: "וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו – מפני שטר חוב של גזרת 'כי גר יהיה זרעך' (בראשית טו, יג) המוטל על זרעו של יצחק. אמר: אלך לי מכאן. אין לי חלק, לא במתנה שנתנה לו הארץ הזאת, ולא בפרעון השטר. ומפני הבושה שמכר בכורתו"³.

מדוע לא פירש רש"י כפשוטו כרד"ק ורמב"ן?

ניתן לומר לפי רש"י שעשו לא ידע כלל שיצחק בירך את יעקב שהוא יזכה לרשת את ארץ ישראל, שכן אף על פי שבסוף פרשת תולדות כתוב: "וירא עשו כי ברך יצחק את יעקב ושלח אותו פדנה ארם", מכל מקום לא כתוב שם שעשו ידע מהי בדיוק הברכה⁴.

³ מקורו בבראשית רבה פב, יג ופד, ב, ושם נאמר רק: "וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו – ר' אלעזר אמר: מפני שטר חוב 'כי גר יהיה זרעך'. ר' יהושע בן לוי אמר: מפני הבושה". ורש"י הרחיב וביאר את המדרש. ועיין ב"עץ יוסף" על המדרש שפירש פירוש נוסף ב"מפני הבושה": "מפני בושת זרעו, שהיה בו פסול ממזרות". ועיין ב"אזנים לתורה" (לו, ו) שהסביר: "מפני הבושה שהכל ראו עתה את בני יעקב הישרים וההגונים, וכנגדם נראו בני עשו לפראים ומושחתים, ונתביש עשו לשבת עמו יחדיו".

⁴ גם על התגלויות ד' ליעקב והבטחתו לו את ארץ ישראל (בראשית כח, יג; לה, יב) מסתבר שעשו לא ידע.

אך מדוע לא פירש רש"י כרשב"ם והחזקוני שעשו עזב את הארץ מפי שמכר את בכורתו ובכך ויתר על ארץ ישראל? גם בפירוש השני, שבו התייחס רש"י למכירת עשו את הבכורה, הוא כתב רק שעשו עזב את הארץ **מפני הבושה** שמכר את בכורתו עבור נזיד עדשים, אך לא **בגלל עצם המכירה!** נראה לומר שאף על פי שעשו ידע שארץ ישראל שייכת ליעקב, מכל מקום הוא לא היה מוכן להשלים עם הדבר, ולולא שהיתה לו תועלת מידית מויתור עליה – אם הימנעות מהגלות או מהבושה – הוא לא היה מוותר עליה.

ג. הסבר הפרקי דרבי אליעזר

במדרש אחר אמרו הסבר שונה מדוע עזב עשו את ארץ ישראל. כך נאמר בפרקי דרבי אליעזר (פרק ל"ח): "ר' לוי אומר: בשעת אסיפתו של יצחק הניח את מקנהו ואת קנינו ואת כל אשר לו לשני בניו⁵, לפיכך גמלו לו חסד שניהם, שנאמר: 'ויקברו אותו עשו ויעקב בניו' (בראשית לה, כט)⁶. אמר לו עשו ליעקב: 'נחלוק כל מה שהניח לנו אבא שני חלקים, ואני בורר, שאני בכור'. אמר יעקב [בלבו]: הרשע הזה לא מלא עינו מן העושר, שנאמר: 'גם עינו לא תשבע עשרי' (קהלת ד, ח). מה עשה יעקב? חלק לשני חלקים: כל מה שהניח אביו – חלק אחד, ואת ארץ ישראל לחלק אחד. מה עשה עשו? הלך אצל ישמעאל למדבר להימלך בו, שנאמר: 'וילך עשו אל ישמעאל' (בראשית כח, ט)⁷. אמר ישמעאל לעשו: 'האמורי והכנעני אז בארץ, ויעקב בוטח לרשת את הארץ. אלא טול מה שהניח אביו, ואין ליעקב מאומה! ולקח עשו כל מה שהניח אביו, וארץ ישראל ומערת המכפלה נתן ליעקב, וכתבו כתב עולם ביניהם. אמר יעקב לעשו: 'לך מארץ אחוזתי מארץ כנען! ולקח עשו את נשיו ואת כל אשר לו, שנאמר: 'וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו' (בראשית לו, ו)⁸.

⁵ עיין ברד"ל (אות לב) שהסביר שמשפט זה רומז לפסוק הנ"ל (לו, ו): "ויקח עשו וגו' ואת כל קנינו אשר רכש בארץ כנען!"

⁶ "ואבל אם לא היה מניח יצחק ירושה, לא היה מטפל בו עשו" – "בית הגדול" שם, וכעין זה פירש המהרז"ו ופירוש "ולא עוד אלא" לגר"ח פלאג'י.

⁷ עיין ברד"ל באות מ ובמהרז"ו שכתבו שישמעאל כבר מת, אלא הכוונה שהלך למשפחת ישמעאל. ⁸ הפרד"א הובא גם בילק"ש וישלח רמז קלח. יש לציין שלפי מדרש זה עזב עשו את הארץ רק אחרי מות יצחק, ואילו לפי הפירושים האחרים עזב עשו את הארץ מיד עם הגעתו של יעקב אליה. ועיין ברמב"ן לו, ו שדן בשאלה זו ועיין בבאור "בית היין" עליו אות ב.

רואים ממדרש זה שאף על פי שעשו מכר את בכורתו ליעקב, ויצחק בירך את יעקב שהוא יקבל את ארץ ישראל, מכל מקום עשו התלבט האם לבחור בארץ ישראל או בממון, ורק כשראה שארץ ישראל בידי הכנענים ויתר עליה.

ד. הסבר ה"מאורי אש" על התנא דבי אליהו

הסבר זה על חלוקת הירושה ובחירת יעקב בארץ ישראל מתקשר למדרש נוסף, המתאר ויכוח בין יעקב לעשו עוד לפני צאתם לאוויר העולם. כך נאמר בתנא דבי אליהו זוטא פרק יט: "אמרו רבותינו: בעוד שהיו יעקב ועשו במעי אמן אמר יעקב לעשו: 'עשו אחי, שני אחים אנחנו לאבינו, ושני עולמות יש לפנינו – העולם הזה והעולם הבא. העולם הזה יש בו אכילה ושתיה, ומשא ומתן, ולשאת אשה, ולהוליד בנים ובנות. אבל בעולם הבא אינו כן בכל המידות הללו, ואם הוא רצונך, טול אתה העולם הזה, ואני העולם הבא'."

ומנין שכך הוא? שנאמר: 'ויאמר יעקב: מכרה כיום את בכרתי לך' (בראשית כה, לא), כשם שהיינו אומרים בבטן. באותה שעה נטל עשו בחלקו העולם הזה, ויעקב נטל בחלקו העולם הבא.

וכשבא יעקב מבית לבן וראה עשו שיש ליעקב נשים ובנים ועבדים ושפחות ובהמות וכסף וזהב, מיד אמר עשו ליעקב: 'יעקב אחי, לא כך אמרת לי שתטול אתה העולם הבא, ואני אטול העולם הזה? ומנין לך כל העולם הזה – נשים ובנים וממון ועבדים ושפחות? למה אתה משתמש ונהנה מן הדברים שבעולם הזה כמותי?'

אמר לו יעקב לעשו: 'זה מעט הרכוש שנתן לי הקב"ה להשתמש בו לפי הצורך שלי בעולם הזה'.⁹ שנאמר: 'וישא את עיניו וירא את הנשים ואת הילדים, ויאמר: מי אלה לך? ויאמר: הילדים אשר חנן אלקים את עבדך' (בראשית לג, ה).

באותה שעה האמיד עשו בדעתו ואמר: ומה העולם הזה, שאין ליעקב חלק בו, כך נתן לו הקב"ה, העולם הבא, שהוא חלקו של יעקב, על אחת כמה וכמה!¹⁰

במדרש זה אין התייחסות לעזיבת עשו את ארץ ישראל, אבל ה"מאורי אש" שם (באות ד) הסביר את כוונת המדרש: "ענין המחלוקת במעי אמן לא היה בפועל הדיבור ובכוונה, רק בטבע. אך הטבע בא מהנפשיות, והנפש מעשיה בכוונה, ועל כן מכנה כאילו אמרו. והבן. וענין האמירה והחלוקה היא מקבלת הבכורה, שארץ ישראל הקדושה שייכת רק לבכורים, כידוע, וכל טוב ארץ ישראל הוא משום

⁹ עיין ברמב"ם בהלכות תשובה פ"ט וב"מסילת ישרים" פרק א ופרק יג.

¹⁰ מדרש זה מופיע בילקוט שמעוני פרשת תולדות רמז קיא [וצוין שם (באות עח): "פ"א". אך בפרקי דרבי אליעזר לא מצאתי, גם לא לפי מפתח הפסוקים שבספר "התורה הכתובה והמסורה", ולעומת זאת הוא מופיע בתנא דבי אליהו זוטא פ"ט הנ"ל כמעט מלה במלה ככתוב בילקוט שמעוני].

השראה ודיבוק השכינה, שהוא טוב נפשי, לא עולמי לבד. וזהו שרמזו יעקב אליו שימכור בכורתו לו – כלומר שארץ ישראל תהיה בחלקו, ויזכהו אליו, כי מה לו לארץ הקדושה אשר שם כבוד הנפש לדבקות ד' אומר כולה. ולכן אמרו חז"ל כשמכר בכורתו אז כפר בתחית המתים – כלומר בהשארות הנפש אחרי המות בחיים ובתכלית האחרון, שהוא רק הצלחה נפשית".

אם כן, לפי ה"מאורי אש" עשו ויתר מראש על ארץ ישראל, כיון שהארץ קדושה ובה שורה השכינה, ועשו אינו שייך לקדושה ולהשראת השכינה. לעומתו, יעקב רצה את ארץ ישראל בגלל קדושתה והשראת השכינה שבה.

ה. הסבר "בעל הטורים"

הסבר אחר כתב "בעל הטורים": "לפי שיעקב שרתה עליו שכינה, ולא יכלה הארץ לסבול עשו עמו, שהיה עובד עבודה זרה"¹¹. הסבר זה על קדושתה של ארץ ישראל מתקשר לדברי התנא דבי אליהו הנ"ל. שכן, לפי ה"מאורי אש" עשו ויתר מראש על ארץ ישראל, כיון שהארץ קדושה ובה שורה השכינה, ועשו אינו שייך לקדושה ולהשראת השכינה, ואכן הארץ לא סבלה אותו בגלל מעשיו הרעים, כמו שכתב "בעל הטורים"!

סיכום

נאמרו מספר טעמים מדוע עזב עשו את ארץ ישראל:

1. לפי הרד"ק והרמב"ן: מפני שידע שארץ ישראל שייכת ליעקב, שכך בירך אותו יצחק.
2. לפי הרשב"ם והחזקוני: מפני שידע שארץ ישראל שייכת ליעקב, שכן הוא מכר את בכורתו ליעקב, וארץ ישראל שייכת לבכור.
3. לפי רש"י: מפני שלא רצה לצאת לגלות כפי שנגזר בברית בין הבתרים, ומפני הבושה שמכר את בכורתו ליעקב.
4. לפי הפרקי דרבי אליעזר: מפני שראה שארץ ישראל נמצאת בידי הכנענים וקשה יהיה לכבושה מהם.
5. לפי ה"מאורי אש": עשו ויתר מראש על ארץ ישראל, כיון שהארץ קדושה ובה שורה השכינה, ועשו אינו שייך לקדושה ולהשראת השכינה.
6. לפי "בעל הטורים": ארץ ישראל לא סבלה את מעשיו הרעים של עשו, וגרמה לו לעזובה.

ניתן לחלק את הפירושים לשלוש קבוצות:

¹¹ ב"בעל הטורים" הנדפס בחומשים הרגילים דולגה שורה (כנראה בגלל הדומות), ועיין ב"בעל הטורים השלם" וב"בעל הטורים" שבחומש מקראות גדולות "המאורות הגדולים", שם נדפס כראוי.

לפי שני הפירושים הראשונים עזיבת עשו את ארץ ישראל נעשתה **מצד ההגינות והיושר**.

לפי רש"י, הפרקי דרבי אליעזר וה"מאורי אש" עזיבת עשו את ארץ ישראל נעשתה רק **מצד הנוחות הזמנית**.

לפי "בעל הטורים" **ארץ ישראל לא יכלה לסבול את עשו לרוב רשעותו וגרמה לו לעוזבה**.

ניתן לקשר בין הסברי רש"י, הפרקי דרבי אליעזר וה"מאורי אש" להסבר "בעל הטורים", שאף על פי שעשו מיוזמתו עזב את ארץ ישראל, מכל מקום ד' גרם לו לעזבה בגלל מעשיו הרעים. ועוד: "מאת ד' היתה זאת שימאס בה, כדי לקיים את ההבטחה שניתנה ליעקב בצאתו לחרן ובשובו"¹².

לעומתו, רצה יעקב את ארץ ישראל, אף על פי שהכנעני ישב בה, ואף על פי שידע שבשביל לזכות בה יצטרך לותר על כל חלקו בירושלם יצחק ולרדת לגלות קשה ומרה של עבדות ועינוי, כיון שידע את מעלתה העצומה של ארץ ישראל, שבה השכינה שורה, ושם הנפש דבקה בד'.

¹² "אזנים לתורה" בראשית לו, ו.